

Irena Marković

Sveučilište u Zadru / *Original scientific paper*

Nastanak teme vezan je za grad Udine, gdje se nalazi iznimno velik i vrijedan korpus *Jezičnog atlasa Italije (ALI)*. *ALI* sadrži informacije o pretežno romanskim idiomima, osim na talijanskom teritoriju i na našoj obali. Zbog količine korpusa i istraženih punktova, potrebno je bilo odrediti polje istraživanja. Među punktovima na našoj obali istražen je i mletački idiom grada Zadra, odnosno njegov ondašnji razgovorni jezik. U radu je najprije opisan mletački idiom u Zadru te su analizirane njegove specifičnosti u odnosu na venecijanski i na ostale mletačke idiome na našoj obali. Kako bi se istražilo koliko se od tih leksema zadržalo u današnjem suvremenom govoru Zadra, obavljeno je terensko istraživanje i prikupljena opsežna građa hrvatskoga idioma koji se govori u Zadru prema kojoj je izvedena analiza svih romanizama i usporedba s onim u *ALI*-ju. Kako bi se vidio intenzitet utjecaja jednog jezika na drugi ili pak otpornost jezika primatelja, navedena je statistička i morfološka analiza prema teoriji jezika u kontaktu.

MLETAČKI IDIOM U ZADRU I MLETACIZMI U SUVREMENOM GOVORU ZADRA

Ovaj je rad sažeta i nešto izmijenjena inačica doktorske disertacije iz 2011. godine naslovljene *Usporedba Pellisove istočno-jadranske građe za ALI sa suvremenim mletacizmima u zadarskom govoru*. Zbog prostorne ograničenosti rada prikupljeni korpus mletačkoga i hrvatskoga idioma neće biti prikazan u cijelosti. Iz istoga razloga pronađeni se romanizmi navode u njihovu osnovnom obliku.¹

¹ Za etimologiju romanizama u hrvatskom govoru Zadra vidi doktorsku disertaciju: IRENA MARKOVIĆ, *Usporedba Pellisove istočno-jadranske građe za ALI sa suvremenim mletacizmima u zadarskom govoru*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2011.

Jezični atlas Italije

Godine 1924. pod vodstvom Mattea Giulija Bartolija i pokroviteljstva Furlanskog filološkog društva "Graziadio Isaia Ascoli" započinje pri Sveučilištu u Torinu projekt *Atlante Linguistico*. Glavni istraživač Ugo Pellis bio je jedan od vodećih izvođača toga projekta te je od 1925. godine pa do početka rata većinu materijala osobno prikupio. *ALI* predstavlja posebnu političku strategiju Italije toga doba te se već 1924. godine govori o nacionalnom atlasu, iako je regionalni prizvuk atlasa bio jasno vidljiv. Budući da su tijekom rata preminuli i Pellis i Bartoli, te su materijali morali biti preseljeni u Udine, projekt se mogao nastaviti tek 1952. godine kada se Benvenuto Terracini vratio iz egzila te preuzeo Bartolijevu ulogu. Preostala 282 punkta Terracini predaje novim istraživačima, ponajprije Rafaelu Giacomelliju, a zatim Corradu Grassiju. Cjelokupni rad prikupljanja materijala završen je 1965. godine.² Potkraj osamdesetih godina, nakon rješavanja velikih institucionalnih i organizacijskih problema, dolazi se do pripremnog dijela publiciranja *ALI*-ja. Arturo Genre, a kasnije i Lorenzo Massobrio uspijevaju svladati tehničke i informatičke prepreke, te koristeći se specijalnim fonetskim znakovima i kartografijom uspijevaju izraditi elektroničke datoteke. Od ukupnog materijala danas je uspješno publicirano devet svezaka atlasa.³ Zajedno s punktovima koji se nalaze na teritoriju Italije, na kartama možemo pronaći i istarske punktove, no otočni i dalmatinski korpus, zajedno s gradom Zadrom nije publiciran ni u jednom od svezaka.

Potrebno je napomenuti da osim djelomično objavljene građe postoje i iznimno važni sociolingvistički podaci o zajednicama i ljudima iz tridesetih godina. *Verbali delle inchieste*⁴ iz 1995. godine podijeljeni su u dva sveska i sadrže vrijedne podatke o mjestu istraživanja i njegovim karakteristikama

² Preslike listića iz *ALI*-ja mogu se još naći pohranjene na Sveučilištu u Puli i u Kopru.

³ *Atlante Linguistico Italiano*, www.atlantelinguistico.it: I: *Il corpo umano: anatomia, qualità e difetti fisici, protesi popolari*, II: *Il corpo umano: funzioni principali, malesseri e affezioni patologiche comuni, malattie principali*, III: *Indumenti e abbigliamento*, IV: *La casa e l'arredamento: l'esterno, l'interno e l'arredo (il tinello, la camera da letto)*, V: *La casa e l'arredamento: la cucina*, VI: *L'alimentazione*, VII: *La famiglia e le età dell'uomo: la vita in famiglia; il bimbo e il ragazzino*, VIII: *Le età dell'uomo: la scuola, i giovani, il matrimonio, adulti e anziani, parentela*, IX: *La società* (*ALI*, web).

⁴ MATTEO BARTOLI, GIUSEPPE VIDOSSO, BENVENUTO TERRACINI, *Atlante linguistico italiano - Verbali delle inchieste*, Tomo I e II, Libreria dello Stato, Roma, 1995.

ma, o prikupljenoj građi, o ispitaniku i lokalnim govorima. Materijali koji se odnose na Zadar mogu se pronaći u prvom svesku. Od 1 000 punktova izabranih za istraživanje, izdvajamo 32 mjesta koja su nekada pripadala talijanskoj državi, a danas su dio teritorija Republike Hrvatske, pa su u našem slučaju ta mjesta i najzanimljivija za istraživanje. Za jasnije snalaženje po punktovima izdvajamo redne brojeve svakog punkta koji su danas dio Hrvatske (ALI 1995): 378. Rabac (Porto Albona) i Labin (Albona), 369. Tinjan (Antignana), 387. Rab (Arbe), 362. Buje (Buie d'Istria), 365. Žejane (Castelluovo d'Istria), 384. Cres (Cherso), 366. Dajla (Daila), 367. Novigrad (Cittanova d'Istria), 380. Vodnjan (Dignano d'Istria), 374. Rijeka (Fiume), 377. Žminj (Gimino), 392. Lastovo (Lagosta), 373. Lovran (Laurana), 388. Susak (Sansego), 389. Veli Lošinj (Lussingrande), 386. Osor (Ossero), 368. Poreč (Parenzo), 370. Pazin (Pisino), 371. Gračišće (Galignana), 383. Šišan (Sissano), 382. Pula (Pola), 381. Galižana (Gallesano), 379. Fažana (Fasana d'Istria), 363. Oprtalj (Portole), 375. Rovinj (Rovigno d'Istria), 364. Roč (Rozzo), 372. Sušnjeвица (Valdarsa), 376. Bale (Valle d'Istria), 385. Krk (Veglia), 391. Arbanasi (Borgo Erizzo), 390. Zadar (Zara).

ALI - Zadar

Punkt pod brojem 390. bio je grad Zadar⁵. Iako se u Zadru govorio i hrvatski idiom, istraživanje se temeljilo samo na prikupljanju mletačkog idioma. Kao i u većini slučajeva, istraživač je bio Ugo Pellis. Ankete su bile provedene u kolovozu i rujnu 1929. godine, a kasnija kontrolna anketa provedena je i u listopadu 1932. Pellis je ukratko opisao socio-ekonomske karakteristike grada Zadra toga razdoblja. Postojala je pomorska komunikacija s Trstom (četiri broda) i Anconom (tri broda), a navodi i srednje škole. Ispitao je sedam različitih informatora, a osim jezičnih kompetencija zabilježio je njihovu dob, profesiju, mjesto boravka, mjesta najduljih boravaka izvan rodnoga grada, poznavanje drugih jezika te jezični kontekst u kojemu su odrasli. Većina je informatora završila samo osnovnu školu, no profesije su se razlikovale od kapetana broda, preko trgovaca do postolara, ovisno o korpusu koji se trebao prikupiti. Od sedam informatora samo je jedna osoba

⁵ MATTEO BARTOLI, GIUSEPPE VIDOSI, BENVENUTO TERRACINI, *Atlante linguistico italiano - Verballi delle inchieste*, Tomo I, Libreria dello Stato, Roma, 1995., str. 264.

bila ženskog spola. Bitno je napomenuti da su stanovnici Zadra, prema riječima ispitanika, poznavali samo nešto hrvatskog.⁶

Što se tiče upitnika,⁷ u Zadru se obradio cijeli *Opći dio I i II*⁸, zatim *Specifični dio* (Ic2, II., III.), te pod numeracijom III. nalazimo morfološki korpus. Od ukupnog broja pitanja (3 126) namijenjenih *Općem dijelu* u Zadru odgovoreno je na oko 95% upitnika, dok od ukupnog broja pitanja (1 961) namijenjenih *Specifičnom dijelu* u Zadru odgovoreno je na 25% upitnika. Fonetički znakovi i glasovi nađeni u Zadru jesu: a, a, b, ò, k, d, e, e, f, g, ĝ, i, j, l, m, m, n, ñ, n, o, p, r, f, s, t, u, v, z, ž, z, ž, ž, ž(ž). U sljedećem kontrolnom ispitivanju iz 1932. godine pribilježeni su još i: o, s, ž(f), f(ž). Dugih samoglasnika i dvostrukih suglasnika nema.

U Arbanasima⁹ Pellis bilježi jednu specifičnost, a to je postojana trojezičnost (mletačko-albansko-hrvatska).¹⁰ Punkt pripada Općini Zadar pa se tako i svi stanovnici služe zadarskim mletačkim idiomom, a većina poznaje i hrvatski idiom. Primjećuje da se stanovništvo bavi poljoprivredom. Istraživanje je provedeno 1929. godine na samo jednom ispitaniku, koji pokazuje izraziti ponos svojega albanskog podrijetla te jasnu italofilsku orijentaciju.

⁶ Flavia Ursini, *Sedimentazioni culturali sulle coste orientali dell'Adriatico: il lessico veneto-dalmata nel Novecento*, in: "Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria", 15 (1987.), str. 35.

⁷ Upitnik je podijeljen na tri tipa ankete: srednji tip, maksimalan tip i minimalan tip. Parametri u određivanju veličine punktova i vrste upitnika bili su komunikacijski putovi sjedišta administrativnih, obrazovnih i crkvenih institucija. Srednji tip sadržavao je od 3 500 do 4 000 pojmova. Ispitivanja su se provodila u srednjim centrima kulture sa željezničkim postajama srednjeg prometa, sjedištima biskupije i srednjih škola. Maksimalne ankete provodile su se u svim velikim centrima, sa željezničkim sjecištima, nadbiskupijama i sjedištima sveučilišta, odnosno u dva do tri centra neke regije i u barem još tri mala regionalna centra i zajedno s *Općim dijelom*, *Specifičnim dijelom* i *Morfološkim dodatkom* dosezao je i do 7 500 pojmova (pogotovo kada se u manjim mjestima dodavao i specifični dio koji se odnosi na poljoprivredu). Minimalna anketa od 1 000 do 1 500 pojmova (pretežno ilustriranih) bila je predviđena za područja romanskih govora, ali u osnovi netalijanskih govora, te onih govora koji pokazuju određene varijacije regionalnog standarda.

⁸ Semantička polja obrađena u Zadru su: *Opći dio* - Uvod; Pojedinač: Tijelo, Nedostaci i bolesti, Odjeća; Obitelj: Kuhinja, Kuća i Život u obitelji; Društvo: obuhvaćajući različite kontekste društvenog života (konoba, ulica, prodavač, dućan, pogreb, ples, tržnica); Priroda: životinje i biljke, te djelomično konfiguracija terena.

⁹ Matteo Bartoli, Giuseppe Vidossi, Benvenuto Terracini, *Atlante linguistico italiano - Verballi delle inchieste*, Tomo I, Libreria dello Stato, Roma, 1995., str. 265.

¹⁰ O povijesti i govoru Arbanasa vidi KRSTIĆ 1987., ERBER 1883., AJETI 1961.

Materijal se prikupljao za talijanski i u većini slučaja i za albanski idiom. Anketa je bila minimalnog tipa, sporadično obrađujući *Opći dio*.

Metodologija

Model jezičnog atlasa nije idealan uzorak za prikupljanje jednoga leksikološkog korpusa. Budući da se često polemizira o nedostacima u upotrebi jezičnih atlasa, istaknut ćemo razlog korištenja upitnika *ALI*-ja u svrhu prikupljanja suvremene (hrvatske) građe u Zadru. Ponajprije *Jezični atlas Italije* jezični je atlas s najvećim korpusom, odnosno najvećim brojem pojmova koji je prikupljen u Zadru, kako na hrvatskom tako i na talijanskom jeziku. Osim toga on je primjer točno lokaliziranog govora. Prikaz i opis upitnika te dobivenog korpusa u gradu Zadru iznimno je vrijedan izvor te ne bi imalo smisla uzimati bilo koji drugi format kao bazu za upitnik. Kod prikupljanja korpusa u Zadru bila su vidljiva dva problema. Prvi kriterij trebao je slijediti pitanja *Jezičnog atlasa Italije* u istom redu i u svrhu dobivanja rezultata za jasnije uspoređivanje jezičnih parova. Stoga je najlogičnije bilo postavljati pitanja koja su prisutna u *ALI*-ju i to na što sustavniji, odnosno što sličniji mogući način (tamo gdje je to bilo moguće). Kod prikupljanja korpusa za *ALI*, prisutne su bile dvije metode: prva je bila izravno pitanje (ili prijevod), odnosno pojam ili fraza pozicionirana u točno određenom kontekstu, te je informatoru bilo dovoljno samo prevesti taj pojam. Drugi način bilo je posredno pitanje u kojem se ciljano izbjegavalo izgovaranje pojma koji se traži, odnosno ispitivač se služio ili objašnjenjem, gestikulacijom, ilustracijama ili izravnim crtežima. Drugi problem proizlazi iz praćenja kriterija i metode koja je i najsuvremenija s kulturnog stajališta, što znači da je bilo potrebno prikupiti takav materijal koji je apsolutno nekontaminiran pitanjem.

Budući da nismo mogli u potpunosti zadovoljiti spomenute kriterije, rješenje je pronađeno u kombiniranju dviju metoda. Naime pitanja su prvenstveno bila izravnog tipa, gdje je bilo moguće koristili smo se gestikulacijom ili parafrazom, u nedostatku slika. Hrvatski utjecaji (jednog jezika koji je u mnogočemu identičan suvremenom govoru Zadra) bili su izbjegnuti postavljanjem pitanja na talijanskom jeziku (kada je ispitanik bio kompetentan). Jasno je da i u takvom osvrtnu postoji određena vrsta kontaminacije, na svim jezičnim razinama, ali ona je u velikoj mjeri slabija od kontaminacije genetski bliskih jezika ili govora. Takvim načinom ispitivanja često se dolazilo do intervencije ispitanika koja bi upućivala na promjenu značenja

nekoga pojma. U svrhu što preciznijeg odgovora, a pojavom čestih digresija prilikom ispitivanja, moguće je bilo kontrolirati određene pojmove koji su se pojavili i u spontanom govoru, s odgovorima dobivenim izravnim pitanjima, pa se time, samo sporadično, mogao donekle zadovoljiti i drugi kriterij.

Kako se upitnik sastoji od približno 5 000 pojmova, početno je bila zamišljena podjela od petstotinjak pitanja za svakog ispitanika i to za stariju i mlađu generaciju. Dakle, sveukupno je trebalo prikupiti blizu 10 000 pojmova. Kriteriji selekcije optimalnog ispitanika temeljili su se na dobi, spolu, stupnju obrazovanja, podrijetlu, geografskoj pripadnosti, jezičnoj pozadini. Mlađu generaciju činili su ispitanici od 18 do 45 godina, dok su starijoj skupini pripale osobe starije od 45 godina. Ta podjela, osim što se odnosi na dob, upravo se poklapa s vremenom nagle smjene dvaju idioma u Zadru. U svakoj pojedinoj skupini, mlađoj i starijoj, polovina pitanja bila je postavljena ženama, a polovina muškarcima. Jednako tako kriterij stupnja obrazovanja bio je različit za stariju i mlađu skupinu. Kod mlađe skupine, uzimajući u obzir kriterij obrazovanja, vodilo se računa da barem polovina nema završen fakultet, dok se kod starije tražila barem polovina koja ima srednju stručnu spremu. Jedan od osnovnih kriterija koji je trebalo zadovoljiti i u jednoj i drugoj skupini bio je mjesto rođenja, školovanja ili rada u Zadru. Naime svi su ispitanici trebali biti rođeni u Zadru i trebali su ondje živjeti cijeli život. Za mlađu skupinu napravljena je i jedna podselekcija. Njihovi su roditelji jednako tako trebali biti iz Zadra, a ako su bili iz bliže okolice, trebali su živjeti i raditi u Zadru najmanje od svoje osnovne ili srednje škole. Osim toga niti jedan od ispitanika nije smio boraviti izvan Zadra više od dvije godine. Više od polovine svih ispitanika dobro se služilo talijanskim jezikom, tako da su i pitanja bila na talijanskom jeziku, te su pratila upitnik *ALI*-ja. Kod jednojezičnih hrvatskih govornika, kao što smo spomenuli, služili smo se opisnim pitanjima, parafrazama, gestama i izravnim pitanjima.

Demografska i jezična povijest Zadra

Grad Zadar razvio se u središtu istočne obale Jadranskog mora. S jedne je strane zaštićen arhipelagom zadarskih otoka, dok mu zaleđe čini prostorna ravnica Ravnih kotara koja mu omogućuje neograničeno prostorno širenje.

Od početaka pisanih dokumenata nakon Liburna ovo područje naseljavaju Romani, a Slaveni su se u 7. stoljeću počeli naseljavati u grad i okolicu. Iz različitih rasprava poznato je da se u to doba na ovom području govorio

latinski, odnosno njegove dvije inačice (vulgarni i službeni),¹¹ te ulaskom Slavena u gradove i okolice u hrvatski idiom. U ovom razdoblju pretpostavlja se da je Zadar već brojio od 20 000 do 25 000 stanovnika. Za dalmatski možemo pretpostaviti da se razvio iz vulgarnolatinskog jezika pod utjecajem novih pridošlih govora sa strane. Dalmatsko-hrvatski suživot može se potvrditi i u većem broju jezičnih jedinica (leksičkih, odnosno fonoloških) koje su i danas prisutne u hrvatskim govorima.

Najraniji hrvatski govori u Zadru i okolici pripadali su čakavskom narječju, odnosno njegovim dvama poslije formiranim dijalektima.¹² Na otocima pokraj Zadra ikavsko-ekavski srednočakavski dijalekt, te na pojasu uz more južnočakavski ikavski dijalekt žive u tim oblicima još od 13. stoljeća. O tome Josip Lisac kaže: "Do danas se ikavsko-ekavski tip očuvao na otocima od Ugljana do Dugog otoka na sjever (s time da su Cres i Sjeverni Lošinj ekavski), ikavski od Pašmana na jug (Lastovo je jekavsko, a Mljet i drugi južni otoci štokavski), ali i na kopnu sve od Privlake, međutim, uz nerijetku štokavsku prisutnost na obali (npr. Zaton, Krmčina)".¹³ I Hraste¹⁴ navodi da je u tom razdoblju u Zadru živio velik broj Hrvata, a da je njegova okolica već onda bila slavenska. U srednjem je vijeku i taj prostor bio čakavski, a Dinara je činila granicu prema zapadnim štokavcima. Graovac¹⁵ navodi da je to razdoblje za koje dobivamo prve potvrđene podatke o broju stanovnika u Zadru, a dolaze nam od anonimnog zadarskog autora iz 1291. godine, prema kojemu je u Zadru živjelo 8 698 stanovnika.

Stalnim prodorima Mlečana i prije 1409. godine mletački idiom donesen je u Zadar, a nakon toga on sve više jača u kulturnom i političkom životu. Iako obojen kolonijalnim crtama, taj je mletački bio zapravo stari govor grada Venecije koja je svojim trgovačkim, pomorskim i ekonomskim pothvatima sve više zauzimala svoje mjestu, pa tako i u govoru stanovništva. Tali-

¹¹ DALIBOR BROZOVIĆ, *O suvremenoj zadarskoj miksoglotiji i o njezinim društveno-povijesnim i lingvističkim pretpostavkama*, u: "Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru", Zadar, 14-15 (1975-76.), str. 51.

¹² Ibidem, str. 52.

¹³ JOSIP LISAC, *Dijalekti zadarskoga kraja*, "Marulić", Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima Zagreb, 29 (1996.), 3, svibanj-lipanj, str. 521.

¹⁴ MATE HRASTE, *O govoru Zadra i okolice*, u: *Zbornik Zadar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 443.

¹⁵ VERA GRAOVAC, *Populacijski razvoj Zadra*, "Geoadria", 9 (2004.), 1, str. 51-53.

jani koji dolaze u Zadar većinom su činovnici, notari, glazbenici, liječnici, učitelji, svećenici i plemići i vojni službenici.¹⁶ Tijekom cijele vladavine mletačke vlasti, odnosno do kraja 18. stoljeća, Venecija iz više razloga naseljava grad hrvatskim stanovništvom, i tako održava broj stanovnika stabilnim.¹⁷ Ponajprije je to zbog provale Turaka u zadarsko zaleđe i Ravne kotare, kada dolazi do većih migracija na cijelome području, no i zbog raznih bolesti. Venecija tada favorizira ulazak Hrvata u gradove, a okolna mjesta naseljava novim slavenskim stanovništvom. Ti prvi Hrvati koji su ušli u venecijanzirani grad bili su jednako tako čakavci koji su bili rasprostranjeni na obali u okolici Zadra. Danas se ostaci te čakavštine mogu vidjeti u jezičnom i demografskom kontinuitetu predjela Stanovi, koji su zapravo nekada bili pastirski stanovi Varošana. Upravo su u drugoj polovici 15. stoljeća seljaci koji su ušli u grad i nastanili se u južnom dijelu grada (predgrađe pod gradskim zidinama) bili Varošani. U gradu su imali svoja stalna boravišta, a u polju svoje stanove.¹⁸ No kada je nestalo straha od Turaka većina se Varošana preselila u Stanove, kako bi bila bliža svojim poljima i tu zadržala, možemo reći, originalnu čakavštinu ovoga područja.

Istovremeno, ali i u kasnijim razdobljima, to su počeci prvih velikih štokavskih migracija, izazvanih turskom invazijom, a na zadarsko područje oni dolaze kao predstavnici dvaju novoštokavskih štokavskih dijalekata, od kojih su prvo došli ikavci (južni ili zapadnohercegovački tip s *-l > -a*, primjerice *bija, doša*), te zauzeli predio bliže moru, a zatim slijede ijekavci (istočnohercegovački tip) i naseljavaju predio do njih.¹⁹

Kao što to i Lisac potvrđuje,²⁰ štokavci ikavci jako utječu prvenstveno na čakavske kopnene govore, te je jasno vidljivo i u današnjem govoru stanjanje tih dvaju elemenata starosjedilačkoga i došljačkoga. Što se tiče broja stanovnika, vidimo izniman pad u vrijeme turskih osvajanja kada se broj

¹⁶ MATE HRASTE, *O govoru Zadra i okolice*, cit., str. 443.

¹⁷ Godine 1527., u vrijeme Mletačke Republike, proveden je prvi iscrpniji popis stanovništva koji se odnosio na grad (uključujući Varoš), na otoke i na kopneno zaleđe, najviše s ciljem da se utvrdi broj muškaraca sposobnih za ratovanje. Prema tom popisu, ukupan broj stanovnika Zadra bio je 8 051, od kojih je u samom gradu živjelo 6 903, dok je Varoš brojila 1 148 stanovnika.

¹⁸ MATE HRASTE, *O govoru Zadra i okolice*, cit., str. 448.

¹⁹ DALIBOR BROZOVIĆ, *O suvremenoj zadarskoj miksoqglotiji...*, nav. dj., str. 53.

²⁰ JOSIP LISAC, *Dijalekti zadarskoga kraja...*, nav. dj., str. 521.

stanovnika u Zadru prepolovio, da bi se pred kraj mletačke vladavine, zahvaljujući politici naseljavanja, mirnijoj političkoj situaciji, te doseljavanju stanovništva s otoka broj stanovnika povećao na 4 549.²¹

Nakon pada Venecije 1797. godine dolazi do oko 150 godina austrijske vladavine u Zadru s kratkim sedmogodišnjim razdobljem francuske uprave od 1806. do 1813. godine. U cijelom tom razdoblju, za razliku od ostalih dijelova Hrvatske na našoj obali, talijanski element i dalje je vrlo prisutan. Početkom 19. stoljeća Austrija doseljava i naseljava talijansko stanovništvo i otvara talijanske škole u Zadru, pokušavajući odvojiti Dalmaciju od njezina zaleđa, te broj stanovnika počinje prelaziti 6 000. Tijekom francuske vladavine otvaraju se talijanske škole, a Austrija ih zadržava i učvršćuje.²² Iako je veza s Venecijom prekinuta, Zadar i dalje ostaje u vezi sada s Trstom, a i činovnici koji dolaze u grad i ostalo stanovništvo većinom je i dalje talijanizirano. Stoga je mletački i dalje vrlo prisutan na svim razinama života. S druge strane sve više jačaju i hrvatski govori na zadarskom području kada novoštokavski ikavski govori sve više utječu i na čakavsku pismenost u Zadru. Tako se polovicom 18. stoljeća može vidjeti kako se novoštokavska pismenost zadarskog kraja uključuje u novoštokavski hrvatski pismeni jezik koji će voditi standardizaciji (uvijek uz zadržavanje ikavsko-ijekavskog dvojstva).²³ Početkom 19. stoljeća dolazi do sukoba između romanskoga i hrvatskoga elementa i dok su se na drugim dijelovima hrvatske obale struje narodnjaka polako uspjele izboriti za hrvatski jezik u školama i upravi, Zadar su i dalje držali autonomaši²⁴ sve do pripojenja Italiji, kada je i zabranjen hrvatski jezik na svim razinama. Prvi službeni popis stanovništva provela je Habsburška Monarhija 1857. godine, a u 50 godina broj stanovnika u Zadru popeo se na približno 17 000 stanovnika.²⁵

Dobro je poznata situacija Zadra 1920. godine nakon Rapalskog ugovora, kada je cijelo stanovništvo grada potalijančeno, te velik broj hrvatskog stanovništva migrirao u okolne gradove koji nisu bili pod talijanskom vlašću. Talijanski jezik je sve do pada Italije bio jedini idiom koji se mogao čuti u

²¹ VERA GRAOVAC, *Populacijski razvoj Zadra...*, nav. dj., str. 58.

²² MATE HRASTE, *O govoru Zadra...*, nav. dj., str. 443.

²³ DALIBOR BROZOVIĆ, *O suvremenoj zadarskoj miksoglotiji...*, nav. dj.

²⁴ Iako je hrvatski jezik bio uveden u zadarskim školama u prvom desetljeću 20. stoljeća.

²⁵ VERA GRAOVAC, *Populacijski razvoj Zadra...*, nav. dj., str. 62.

gradu. Iste godine napravljen je popis od 15 858 stanovnika (od kojih je grad imao 11 143, Arbanasi 2 837, a ostala sela i dijelovi grada 1 878). Prema Rubiću,²⁶ do 1922. godine došlo je do velike izmjene stanovnika kada se iz Zadra iselilo 7 458 Hrvata, a na njihovo su mjesto došli Talijani, pod nazivom *regnicoli*. S druge strane popis stanovništva iz 1921. godine, u vrijeme talijanske vlasti, govori o broju od 17 065. Ovim popisom uzeta su u obzir i područja kao Puntamika, Belafuža, Bokanjac, Stanovi, Crno, Ploče.²⁷ Bilo je jasno da je izolirani grad došao u vrlo kritično ekonomsko, ali i demografsko stanje. Stoga je Italija odlučila dati nove funkcije gradu i proglasila Zadar 1921. *porto franco*, odnosno slobodnom carinskom lukom u kojoj se ubrzo razvija trgovina.²⁸ Novi popis stanovništva Italija provodi 1936. godine. U Zadru tada živi 20 022 stanovnika, od kojih se 68% izjasnilo Talijanima.²⁹

Mletački idiom u Zadru

Koje su specifičnosti mletačkog govora Zadra (iz *ALI*-ja) u usporedbi s venecijanskim, i ostalim mletačkim govorima na našoj obali?

Najznačajnija djela koja obrađuju romanski idiom prisutan u gradu Zadru³⁰ su djela Wenglera iz 1915. godine čija analiza obuhvaća folklorne tekstove (pjesme, igre, izrazi i dr.) iz publikacija koje su datirale od 1890. do

²⁶ IVO RUBIĆ, *Neki problemi geografije Zadra i njegove regije* u "Zbornik Zadar", Zagreb, 1964., str. 14.

²⁷ TULLIO CHIARIONI, *Come si parlava a Zara II*, u: "Guida ai dialetti veneti" VII (1985.), a cura di Manlio Cortelazzo, Padova, CLEUP, str.137.

²⁸ IVO RUBIĆ, *Neki problemi geografije Zadra...*, nav. dj., str. 14.

²⁹ VERA GRAOVAC, *Populacijski razvoj Zadra*, nav. dj., str. 62 (iz ŽERJAVIĆ, 1993.).

³⁰ Najvažniji izvori mletačkog u Dalmaciji sastoje se od različitih korpusa. Miotto (najvećim dijelom za Zadar, zatim Split i nešto obalnih punktova) i Wengler (Kotor, Split, Trogir, Makarska, Dubrovnik, Šibenik, Rab, Brač, Korčula, Lošinj, Pag, Silba) temelje i jedan i drugi svoj korpus na pisanim tekstovima. Ostali izvori prikupljeni za dalmatinsko područje su govorni korpusi *AIS* (Cres), *ALI* (Rab, Cres, Lastovo, Veliki Lošinj, Osor, Krk, Arbanasi, Zadar), *ALM* (Krk, Dugi otok, Vis, Korčula, Dubrovnik, Kotor). Što se tiče usporedbe s mletačkim (odnosno venecijanskim) ili tršćanskim idiomom korisni su rječnici Boerija (1867.) *Dizionario del dialetto Veneziano*, Rosamanijev (1958) *Vocabolario Giuliano* koji najvećim dijelom ubraja mletački grada Trsta i Istre, a puno manjim Velikog Lošinja, Osora, Cresa, Raba, Krka, Zadra i Sjeverne Dalmacije, Pinguinettijev (1969.) *Nuovo dizionario del Triestino, storico, etimologico, fraseologico* i *Grande dizionario del dialetto Triestino, storico, etimologico, fraseologico* Dorije iz 1987. godine.

1911. godine, Chiarionija iz 1984./1985.³¹ i Ursini iz 2002. godine koji detaljno obrađuju zadarski mletački idiom prve polovice 20. stoljeća. Ursini uspoređuje rezultate Zadra iz *ALI*-ja s repertoarom iz Miotttova rječnika, ali i Boerijeva venecijanskog rječnika iz (1856.) s rezultatima iz *ALI*-ja. Chiarionijevo istraživanje temelji se na proučavanju govora egzilanata koji su se našli u Italiji i to pretežno u regiji Veneto nakon Drugoga svjetskog rata, te se njegov korpus (i literarne prirode) odnosi na govor Zadra između 1895. i 1945. godine. To je u biti i posljednje prikupljen i obrađen korpus specifično mletačkog govora u Zadru.³² Nakon toga slijedi 1984. godine Miottov rječnik mletačkog govora Dalmacije, no većina oblika ipak pripada gradu Zadru. Polovica korpusa odnosi se na razdoblje između 1900. i 1945., dok se ostatak odnosi na izvore koji su prethodili ili slijedili to razdoblje.

Prilikom analiziranja mletačkog govora Zadra³³ posebno je bitno spomenuti Bidwella koji 1967. godine prvi put koristi pojam *veneziano coloniale* za mletačke idiome na istočnom Jadranu. Upotrebljava izraz *coloniale* jer razvoj toga jezika na istočnoj obali nije autohton, već se nametnuo na supstrat (slavenski) ili pak romanski (dalmatski). Bidwell³⁴ polazi od dvije hipoteze. U prvoj navodi da dominirajući idiom, došavši s trgovcima i različitim

³¹ TULLIO CHIARIONI, *Come si parlava a Zara*, u: "Guida ai dialetti veneti", 6 (1984.) 6, a cura di Manlio Cortelazzo, Padova, CLEUP, str. 159-189; *Id.*, *Come si parlava a Zara II*, u: "Guida ai dialetti veneti" VII (1985.), nav. dj., str. 127-153.

³² Iako je njegovo istraživanje i te kako vrijedno kada se uzima u obzir da je to zadnji korpus koji će obilježiti život i smrt mletačkog idioma Zadra, možemo sa sigurnošću reći da mu već u osnovi nedostaje kontinuiteta na obrađenom području. Jedan od važnih kriterija metodologije ispitivanja nekog idioma je fizička prisutnost u tom punktu. No ni to ne bi predstavljalo velik problem kada bi se obrađivali i ispitivali egzilanti koji su otišli u neke ne romanske jezične zemlje, te unutar svoje uže zajednice i obitelji i dalje održavali komunikaciju na mletačkom. Njihove bi interferencije i nesvjesni utjecaji drugog idioma bili tada vjerojatno puno manji, jer je poznato da su govornici koji su napustili svoje i odselili se na neko drugo govorno područje, najčešće održali onaj izvorni i autohtoni (konzervirani) govor kojim su se služili na prvobitnom jezičnom području.

³³ Analiza mletačkog govora Zadra temelji se na mletačkom korpusu za Zadar iz *ALI*-ja (u određenim slučajevima upotpunjen ili potvrđen Miottovim rječnikom). S druge strane rječnik Boerija i u nekim slučajevima Durantea služe nam kao bitna usporedna vertikala s venecijanskim ili opće mletačkim govorom. Kod analize i jezičnog opisa mletačkog govora grada Zadra, koriste nam izvori koji detaljnije obrađuju zadarski idiom kao URSINI (1987.), CHIARIONI (1984.; 1985.) i donekle WENGLER (1915.) jer je njegova analiza vremenski puno udaljenija.

³⁴ CHARLES BIDWELL, *Colonial Venetian and Serbo-Croatian in the Eastern Adriatic: A case Study of Lanugage in Contact*, "General Linguistics", 7 (1967.), str. 15-16.

službenicima na istočnu obalu, nije bio jezik venetske provincije već je bio jezik grada Venecije. U sljedećoj hipotezi autor pretpostavlja da mletački kolonijalni dijalekti zadržavaju arhaične specifičnosti koje su se kasnije izgubile u venecijanskom govoru. Prema izvedenoj analizi, Bidwellove hipoteze mogu biti u potpunosti potvrđene. U mletačkom govoru Zadra dominirajući utjecaj na svim jezičnim razinama svakako ima venecijanski, a vrlo mali je utjecaj ostalih mletačkih idioma koji su najvjerojatnije kasnije preuzeti na istočnoj obali ili se pak solidarizirali s okolnim mletačkim područjem Dalmacije. Tako najveće podudarnosti s venecijanskim imamo u fonetici gdje asimilacija i disimilacija vokala u potpunosti prate venecijanski model (*štòmeĝo štòmeĝo; marènda marènda; zùcaro, sùcaro zùkaro*). Ista takva situacija vrijedi i za sonorizirane okluzive (*fradèlo fradèlo, kavèi, kavèli kavèi*). Stoga sve one riječi koje ne sonoriziraju u venecijanskom pretežno ne sonoriziraju niti u zadarskom mletačkom govoru. U morfologiji to je vidljivo ponajprije iz preuzimanja najprije starijih, a zatim i novijih oblika participa prošlog prema venecijanskom modelu (*podudo* ili *podù, vivudo, decidudo* ili *decidù*). Oblici osobnih i posvojnih zamjenica, te klitika identični su venecijanskom, kao i konjugacija glagola *avere* koji slijedi venecijanski model s klitikom (*gavemo ridèšto, gavarìa podèšto*). Uza sve to 80% leksika dio je venecijanskog repertoara. No kao i prema drugoj Bidwellovoj hipotezi točno je i to da u mletačkom govoru Zadra postoje određene arhaične specifičnosti koje su se kasnije izgubile u venecijanskom govoru, primjerice zadržavanje peteroglasnoga vokalnog fonološkog sustava³⁵ prema starijem venecijanskom; zadržavanje određenih međuvokalnih fonema (pretežno *d* i *v*) (*vèdoa vèdova; pedèchi pedèçi; starnùo stranùdo*); ishod suglasničkog skupa *Lĭ > ř*³⁶ (*cogidòn koionàr, spogiàr špojàr*), što upućuje na manji utjecaj inovacija sa zapada, te zadržavanje afrikata *ts* i *dz* (*vèrza vèrža; balànza balànza*), za čiji se pretežno utjecaj najčešće navodi tršćanski. Svaka jezična inovacija ima svoj centar radijacije, no jednako tako da bi se zadržala, ona mora biti potvrđena i ostati vitalna. Stoga možemo slobodno reći da, iako je vjerojatno da je utjecaj okolnih dalmatinsko-mletačkih govora, ili pak tršćanskog na našoj obali mogao biti uzrokom ponovnog vraćanja na starije venecijan-

³⁵ Što može biti i inovacija koja je kasnije preuzeta prema tršćanskom modelu.

³⁶ Iako bi i ovaj primjer mogao biti inovacija gdje se govor Zadra solidarizira ponovno s okolnim govorima, jer je novija venecijanska inačica *ğ* bila prisutna u govoru Zadra u 19. stoljeću.

sko stanje, samo je postojanje konzervativnog modela u prijašnjoj fazi bila potvrda, odnosno dalo je vitalnost tim inovacijama. Uz ova dva argumenta Ursini³⁷ postavlja još tri hipoteze. Prva se odnosi na ostatke dalmatskog u mletačkom govoru. Ursini navodi da je glavni tok venecijanske jezične matrice preplavio dalmatski, no on može nositi sa sobom određene neizravne dalmatske karakteristike još uvijek donekle vidljive. Dalmatski leksik u dalmatinsko-mletačkom idiomu koje navodi Ursini³⁸ u Zadru nije pronađen. Ima nekoliko primjera kao *kinkin* 'pundža' ili *punta* 'rt, no u odnosu na dalmatske posuđenice u hrvatskom jeziku njihov broj je neznatan. Većinom nalazimo slučajeve gdje je prisutna venecijanska ili općemletačka varijanta. Slična je situacija i s ostalim dalmatskim ostacima. Jedini primjeri gdje bi se mogao vidjeti nekakav utjecaj dalmatskog na mletački u Zadru jesu riječi koje su zadržale određene fonetičke karakteristike, no računajući na sličnost sa starijim venecijanskim i njihov utjecaj postaje upitan. Primjerice veći stupanj zatvaranja *o* i *e* u *u* i *i*, (*penèlo pinèlo*) ili (*rosmarìn ruç(ž)marìŋ*), dok zadržavanja konsonantnih skupina sa *l* nisu uopće zabilježene. Stoga je potvrda ove hipoteze u Zadru negativna. Druga teza povezuje se s romanско-slavenskom simbiozom i dodirom s jezikom Austro-Ugarske Monarhije, koji su prema autorici ostavile jednako tako svoje tragove. Iz jezične analize mletačkog govora Zadra, jasno se vide hrvatske posuđenice, iako je njihov omjer u odnosu na druga istraživanja u ALI-ju znatno manji.³⁹ Pronađeno je samo 0,4% leksičkih kroatizama u mletačkom govoru Zadra među kojima su *ziza*, *plòče*, *grubìan*, *klùka*, *jàram*, *opànke*, *la kùka*, *bàbe*. Prema Tagliaviniju i Ursini, na morfološkoj se razini od hrvatskih utjecaja sa sigurnošću nalaze leksemi sa sufiksima *-ica* i *-iç*. Primjeri iz ALI-ja su: 1358. *la kùkiza* (rimpiattino) 'skrivača', 5302. *mìgaviza* (tratta) 'mreža potegača za ribolov',

³⁷ FLAVIA URSINI, *Sistemi linguistici in competizione sulla costa adriatica orientale: il veneto dalmata tra gli idiomi romanzi e non romanzi dell'area balcanica in età moderna*, u: *Italia settentrionale: crocevia di idiomi romanzi*, Atti del convegno internazionale di studi, Trento 21-23 ottobre 1993, ed. Emanuele Banfi, Giovanni Bonfadini, Patrizia Cordin, Maria Iliescu, Tübingen, Niemeyer, 1995., str. 181.

³⁸ FLAVIA URSINI, nav. dj., str. 146-147.

³⁹ Razliku u odnosu na Chiaronijeve rezultate (koji nalazi 1,49% kroatizama) možemo objasniti time što je istraživanje provedeno među Zadranima koji su zadržali određene pojmove hrvatskog podrijetla kao specifičnost jednog identiteta u odnosu na okolinu u kojoj su se našli, dok je kod ispitanika iz ALI-ja dvojezičnost dovela do strožega odvajanja jednog idioma od drugog (kao što je to čest slučaj).

5538. *manìza* (manicotto) ‘muf, manica’. 6026. *tampàn: pašaiza* (quadrello) ‘ploča, ravnalo za ravnanje poda’. Ostale inovacije odnosne se na periferni karakter mletačkog dijalekta na našoj obali, koji se prema već nekim postojećim modelima analogijom proširio ili intenzivirao u jeziku. Tako vidimo učestaliji fenomen gubitka završnih vokala u odnosu na venecijanski model (*còre kor; vedàre veder; sèqno šeñ; gòsso goś; manòle manuàl*). Isto tako nešto je intenzivniji postotak zatvaranja naglašenih i nenaglašenih vokala *o > u, e > i*, (*pùlese pùliže; penèlo pinèlo; mànego mànigo*), no takav utjecaj moguće i nije inovacija, nego prikazuje očuvano stanje iz dalmatskih govora. U morfologiji *ALI*-ja Zadra nalazimo neke inovacije vezane za proširenu funkciju povratne zamjenice *se* (*ti še špòži; ti še voltavi; i še ga negà*), i veći broj metaplazama (*manganèlo maḡanèla, vèntola źvèntolo, le buèle i buèi, sal m. r. vs. poka šal*), te prosteze (*barufànte źbarufòni; caldàna škaldin*) u odnosu na venecijanski model. Zadnju karakteristiku koju navodimo je prekid izravne veze s venecijanskim, a Ursini posljedično navodi veći utjecaj tršćanskog na mletački u Zadru. Godine 1866. intenzivirao se odnos s Trstom te donio veću povezanost s istočnim mletačkim govorima, prekidajući izravnu vezu s mletačkim idiomom grada Venecije. Takvo stanje možemo potvrditi i za Zadar, no njega je teško negdje definirati jer određene značajke dijeli sa starijim mletačkim govorom grada Venecije. Jedan od primjera je peteroglasni vokalni sustav u naglašenom i nenaglašenom slogu, iako je nekad Zadar imao inovaciju novijega mletačkog sa sedam vokala. Ponovno vraćanje na peteroglasni sustav može se pripisati gradu Trstu kao centru radijacije. Jednako tako velarizacija *-n* u dočetnom položaju i ispred okluziva *k i g*, iako u manjoj mjeri, slijedi model tršćanskog. Uostalom tršćanski utjecaj u Zadru mogao bi biti zaslužan i za vraćanje starije varijante *Lǃ > ř > ġ > ř*, kao i za inovaciju, odnosno očuvanje afrikata *ts* i *dz* umjesto sibilanata. Opće mletačke inovacije vidimo u nastavku za particip prošli *-esto > -u, -udo*. I kod različitih morfoloških dočetaکا možemo osim tršćanskih leksičkih modela vidjeti i one talijanske, dok se u nekim slučajevima stvaraju i potpuno hibridni leksemi specifični samo za dalmatinsko-mletačko područje. Prema korpusu iz *ALI*-ja koji u nekoliko primjera donosi govor mlađe i starije generacije, možemo vidjeti da upravo ta mlađa generacija postaje nosilac talijanizama u mletačkom govoru. Stoga *dito* zamjenjuje *deo, xpila pontapet, kašetin* zamjenjuje *škafeto, bičer goto, zogatolo bebel, familia* zamjenjuje *fameu, giornali foie* i tako dalje. Isto tako u fonetici vidimo izjednačavanje

s talijanskim modelom *đ*, tako *orolojo* postaje *orolođo*, *judize đudiče* (što bi isto mogao biti i novo venecijanski utjecaj).

Suvremeni govor Zadra

Nakon Drugoga svjetskog rata, razrušen i opustošen, grad je ponovno potpuno promijenio svoju demografsku strukturu. Mletački, odnosno talijanski jezik ostaje marginalan zbog velikog broja odbjeglog stanovništva u Italiju i svijet, dok se u grad slijevaju povratnici iz razdoblja talijanske okupacije, veći broj okolnog stanovništva, te imigranti iz velikog dijela Hrvatske i ostalih dijelova bivše Jugoslavije. Danas je mletački govor u Zadru gotovo potpuno zamro. Još poneki stari *Zaratin* govori tim idiomom u obitelji, ili međusobnoj (i najčešće među istom generacijom) komunikaciji na ulici i u gradu, no takvih je primjera sve manje. Nestankom zadnjih govornika u gradu potpuno će se i ugasiti mletački govor Zadra. Prema primjerima koje smo pronašli među našim ispitanicima, oni stanuju na staroj Voštarnici, Brodarici, na Relji, u Arbanasima ili središtu grada. Njihova djeca često poznaju i razumiju mletački idiom, kao i talijanski, no većinom ga ne govore, stoga je njihovo poznavanje jezika pasivno. Treća je generacija u potpunosti izgubila bilo kakvu kompetenciju u poznavanju mletačkog ili talijanskog idioma. Većinu fraza i leksema romanskog podrijetla Zadrani danas poznaju kao dio hrvatskog idioma, odnosno njihovih posuđenica.

U okolici Zadra najprisutniji hrvatski govori su čakavska ikavica (na obali) i štokavska ikavica (u zaleđu). Na otocima preko puta Zadra i dalje je prisutna čakavska ikavsko-ekavska simbioza (*kolino* -'rodbina', *koleno*), iako se utjecaj štokavštine može osjetiti i na otocima, posebno na Pašmanu i na Pagu. Otoci najudaljeniji od Zadra zadržavaju najstarije čakavske jezične crte.⁴⁰ Većina jezičnih osobina govora Zadra ima zapravo obilježja tih okolnih govora, odnosno interdijalekata koji su se i koji se i dandanas neprestano slijevaju u grad. Stoga su posljedično i alternacije čakavskih i novoštokavskih oblika upravo jedno takvo obilježje.

Kao što smo već spomenuli, zadnje informacije koje su nam ostavljene dolaze sustavno u Hrastinu djelu *O govoru Zadra i okolice* iz 1964. godine, iako se studija jezičnog stanja odnosi na 1949. godinu. To je dakle i početna

⁴⁰ JOSIP LISAC, *Dijalekti zadrarskoga kraja*, nav. dj., str. 521.

točka od koje krećemo. Sva jezična obilježja koje je Hraste zabilježio, bit će uspoređena s novim korpusom, te će se zabilježiti inovacije i konzervacije u hrvatskom zadarskom govoru, koje će nam i pokazati okvirni smjer kretanja govora. Naime bitno je shvatiti u kolikoj je mjeri novoštokavski preplavio čakavštinu u Zadru i da li je to bio razlog smanjenja ili nestanka mletacizama u zadarskom govoru, jer je poznato da je čakavština bila puno veći nositelj romanskih leksema i obilježja.

Fonetika i fonologija

U govoru Zadra svi samoglasnici su čisti, za razliku od čakavštine u Preku i drugim otocima gdje pronalazimo diftonge (*muôj* i *piêt*). Takvo stanje pronalazimo u cijelom gradu, te nema više nikakvih glasovnih tragova koje je Hraste⁴¹ bio zabilježio u Brodarici i Puntamici gdje se *ā* izgovara kao *o* (*jôje*). Čakavska ekavica, koju je Hraste još bilježio na Voštarnici, Puntamici i Brodarici kao *město*, *zděla*, *těsan*⁴² u Zadru se više uopće ne može čuti. Još jedna od značajki glasova u hrvatskom govoru Zadra je redukcija *i* nakon kratkog akcenta (*mũđca*) koja se mogla već u doba Hrastina istraživanja čuti. Danas je ona prisutna i kod jednog dijela govornika (*zvontî*), koju uočava i Lisac⁴³. U cijelom našem korpusu pronađena su jedva dva primjera i to kod starijih govornika, primjerice *măčća*, *odgovòrti*. Ono je utjecaj novoštokavskih ikavskih govora Ravnih kotara, i općenito u Zadru pokazuje priličnu otpornost. U ondašnjem Zadru Hraste ne bilježi šćakavicu, već je onda prisutna štakavica (*štâp*, *štěta*), osim u Stanovima i na Puntamici. Danas je štakavica potpuno preuzela cijeli Zadar, a šćakavici⁴⁴ nije ostalo ni traga. Štakavica je naravno dio općehrvatskog standarda, dok je šćakavica prisutna u čakavskom dijalektu, ali i u nekim štokavskim dijalektima kao konzervacija praslavenskog oblika. Jednaka je situacija s oblicima *-jt-* i *-jd-*, čiji su tragovi od

⁴¹ MATE HRASTE, *O govoru Zadra i okolice*, nav. dj., str. 449.

⁴² Isto. Hraste pretpostavlja da su se ekavizmi na čakavskom području razvili paralelno s ikavizmima. S vremenom su ti ikavizmi potisnuli ekavicu u dalmatinskim čakavskim govorima. Isto tako veći broj ekavizama na otoku Ugljanu, Dugom otoku i Rabu primljeni su, zaključuje od zapadnih čakavaca i što idemo više Istri sve ih je više.

⁴³ JOSIP LISAC, *Dijalekti zadarskoga kraja*, nav. dj., str. 525.

⁴⁴ Mladi ikavski štokavski dijalekt i čakavski u osnovi mogu biti i štakavski i šćakavski. JOSIP LISAC, nav. dj., str. 525.

cijelog Zadra bili vidljivi još samo u Puntamici i na Brodarici (*dojti, pojti*). Danas takvi oblici u Zadru više ne postoje. Suvremeni govor Zadra pokazuje visoku alternaciju ikavice i (i)jekavice. Takva fakultativnost ijekavštine, kao primjer *lipa pobjeda*, Zadar dijeli s ostalim dalmatinskim kolokvijalizmima. Naime, prema našim ispitivanjima, u oko 50% slučajeva upotrebljava se ikavica, tamo gdje bi prema standardu trebala biti ijekavica.⁴⁵ Veći novoštokavski utjecaj vidimo u glasu *h* koji se ili gubi (*pra, gri*) ili prelazi u *v*, te rjeđe u *j* (*buva, muva, mijur*). Dok se u Voštarnici, Stanovima čulo jedino *kuvar* i *kuvati*, na Brodarici i Puntamici i dalje se moglo čuti *mihur, buha, muha, grih*. Iz prikupljenog korpusa danas u Zadru vidimo da su upravo već potvrđene riječi u kojima se standardno javlja glas *v < h*, ili promjene gubitka glasa *h* ili *v*. Naime u većini slučajeva te već ustaljene riječi konstantno alterniraju između standardne i novoštokavske forme iz zaleđa, iako se u većini slučajeva koristi standardna varijanta zadržavanja. Varijanta riječi u kojima postoji gubitak glasa *h* novoštokavska je karakteristika koju Zadar dijeli sa svim drugim dalmatinskim kolokvijalizmima. Upravo utjecaj standardnog jezika (u zadržavanju glasa *h*) ponovno vraća riječi u čakavsko stanje. No analizirajući mlađu i stariju generaciju možemo zaključiti da je novoštokavska forma nešto izraženija⁴⁶ kod mlađe, što upućuje na sve veći utjecaj zaleđa na govor grada, unatoč hrvatskom standardu. Već onda u Zadru Hraste bilježi adrijatizam prelaska dočelnog *-m* u *-n* (u nastavcima i u nepromjenjivim riječima), što su oblici prisutni u svim govorima uz more, kako čakavskim tako i štokavskim. Možemo reći da u današnjem govoru Zadra takva karakteristika, koja je prisutna u svim dalmatinskim kolokvijalizmima, alternira sa standardnim oblikom. No u većini slučajeva i u mlađoj i u starijoj generaciji standardni oblik mnogo je prisutniji.⁴⁷ Srednje *ć* koje se više približava *č*, kao i onda, prisutno je u cijelom zadarskom govoru. Dakle, *č* i *ć* funkcionalno u Zadru ne postoje. Ista je situacija i s njihovim

⁴⁵ U mlađoj generaciji zabilježeno je 52,8% slučajeva ikavice, te 47,2% (i)jekavice, dok je u starijoj obrnuta situacija. Stoga čak od starije prema mlađoj generaciji bilježimo lagani porast upotrebe ikavice.

⁴⁶ U mlađoj generaciji u 46% slučajeva bilježimo promjenu glasa *h*, te 54% standardnih slučajeva zadržavanja *h*, dok je u starijoj omjer 25% naprema 75%.

⁴⁷ U mlađoj generaciji oblik riječi s *-m* prisutan je u 82% slučajeva, te *-n* u 18%; u starijoj generaciji *-m* 74%, *-n* 26%.

zvučnim parnjacima. U Zadru smo pronašli i dva specifična primjera koje još Lisac⁴⁸ navodi kao oblike koji se često čuju u čakavštini, ali i unutrašnjosti. To su primjeri *tica* i *čela*, umjesto *ptica* i *pčela* i pronalazimo ih uvijek samo kod mlađe generacije. Vokaliziranje poluglasova u slabu položaju, kao primjerice u genitivu jednine u Zadru smo pronašli jedino kod primjera *pas* čiji je oblik *pasa* kako u mlađoj tako i u starijoj generaciji. No i on alternira sa standardnim oblikom *psa*.

Morfologija

Prema Hrastinim podacima, particip *-l* često ne prelazi u *-o*, osim u Crnom, gdje je taj proces bio jasno obilježen (*vǎdio*, *mǎslio*). U Zadru su bili uvijek vidljivi primjeri *dǎša*, *vǎdija*. Danas postoji velika alternacija jednoga i drugoga oblika, što može biti karakteristika i u drugim hrvatskim govorima,⁴⁹ no oblik *-o* postaje sve učestaliji.⁵⁰ Provjerom hrvatskog korpusa u Zadru i dalje prevladava oblik *dǎša*, *vǎdija*,⁵¹ iako često njihova alternacija ovisi i o kontekstu. Sredinom prošlog stoljeća u govoru Zadra u jednosložnim imenicama muškog roda jednako su zastupljeni i kratki i dugi nastavci (utjecaj štokavskog *s kopna*). Stoga je alternacija oblika *miši* i *miševi*, *podī* i *podovi* bila jednaka. Takvi množinski oblici koji se mogu naći bez *-ov* i *-ev* inače su prisutni u općedalmatinskim kolokvijalizmima (npr. *brodi*). No možemo reći da su u Zadru izrazito danas prisutni nastavci standardnoga jezičnog oblika, kako kod starije tako i kod mlađe generacije. Nekoliko primjera kratkog dočetka našli smo kod jednog starijeg ispitanika u leksemu 3007. *gǎlubi*, te u dva mlađa ispitanika 958. *nǎži*, 5349. *grǎpi*.

U Zadru se, ali i na cijelom okolnom kopnenom području, već onda više nigdje nije čulo *ča*, već zamjenica *što*, što je potvrđeno i danas i u Zadru i u okolici. Infinitiv je regularan, dakle na *-ti* i na *-ći* i takav je oblik potvrđen

⁴⁸ JOSIP LISAC, *Dijalekti zadarskoga kraja*, nav. dj., str. 524-525.

⁴⁹ Dočetno *l > a* prisutno je i kod drugih Dalmatinaca, Ličana i južnih zapadnohercegovačkih Bunjevaca.

⁵⁰ DALIBOR BROZOVIĆ, *O suvremenoj zadarskoj miksoqlotiji...*, nav. dj., str. 61.

⁵¹ Kod starije generacije *l > a* pronalazimo u 79% slučajeva, dok *l > o* samo 21%. Kod mlađe generacije omjer je 62% prema 38%, dakle postupno se povećava korištenje standardnog oblika, iako i dalje prevladava dijalektalni oblik.

i danas. Jedina odstupanja našli smo u primjerima koji prikazuju starije čakavske oblike 1114. *nísam mǒgla na nògama státi* i 5258. *ùdrit cěmo*.

Bezlično *bi* u kondicionalu je već potpuno uvriježeno u Zadru, a oblici koje Brozović bilježi (*bimo* i *bite* - *biš* rjeđe) nisu zabilježeni ni kod starije generacije. U 3. licu množine nastavak *-e* (*oni vide*) ima ishod *-u* (*oni vidu, uču, mislu*). Takvo stanje nije prisutno kod svih glagola, već samo kod određenih. U starijoj generaciji našli smo primjere 2627. *se mǐzu, njih bǒlu*, 2074. *se tǔžu*, dok smo kod mlađe pronašli 1652. *se bóju*, 1692. *divánu štòrije*, 2074. *svi se žàlu*, 2601. *kúnu se*. U ostalim primjerima uvijek nalazimo standardni oblik. U lokativu množine u nekoliko slučajeva vidimo stariji čakavski nastavak *-ima* > *-in*. Primjerice 1584. *u gràdovin*, 1586. *u šělin*.⁵²

Sintaksa

Hraste⁵³ ističe jači utjecaj talijanskog jezika na zadarsku sintaksu. Umjesto posvojnog pridjeva upotrebljava se imenica u genitivu s prijedlogom *od*: *vra-ta od kuće, grana od bora, noga od tice*. Takvih primjera u suvremenom govoru Zadra ima mnogo te se one uopće ne razlikuju u odnosu na dobne skupine.⁵⁴ Jezična situacija tako potvrđuje koliko je dvojezičnost hrvatskog stanovništva bila intenzivna te koliko su promjene u leksiku brže i jednostavnije od sintaktičke razine. Osim toga čakavsko narječje obiluje takvim primjerima,⁵⁵ stoga je čakavština prisutna na ovom području zaslužna za ovakve oblike. Oblik *za* + infinitiv Hraste pridaje utjecaju talijanskog modela *da* + infinitiv (*dammi da bere, hai qualcosa da dirmi?*). Danas se jednako tako mogu čuti takve konstrukcije *daj za pit, imaš što za reć?* i one su prilično ustaljene u kolokvijalnom jeziku i na drugim dalmatinskim područjima većinom pod utjecajem talijanske sintakse. U ALI-ju nismo imali prilike susresti se s takvim oblicima, no bilježimo specifičnost koja je analitičnog karaktera, gdje se prijedlog *za* može koristiti umjesto pridjeva. Tako pronalazimo: ručka sidra: *ručka za šidro*; dječja hrana: *hrâna za djěcu*; pisaći stol: *stól za písanje*.

⁵² I to najčešće kod govornika koji žive u perifernim dijelovima Zadra, primjerice Diklo, koje je dosta dugo zadržalo stariju čakavštinu, iako pod velikim utjecajem novoštokavštine.

⁵³ MATE HRASTE, *O govoru Zadra i okolice*, nav. dj., str. 453.

⁵⁴ Stariji i mlađi govornici: oblik s prijedlogom 48%; hrvatski standardni oblik 52%.

⁵⁵ JOSIP LISAC, *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2009., str. 28.

Akcentuacija

Za akcentuaciju našega korpusa potrebno je navesti nekoliko detalja. Korpus smo akcentuirali fonetski, a neće biti rijetkost da su se iste riječi različito naglašavale. Takvi slučajevi primjer su individualne inačice koje se razlikuju od ispitanika do ispitanika. Nekad će se i kod istog ispitanika naći dvije iste riječi s različitom akcentuacijom, primjerice *otirâč*, *otirač* ili *bocûn*, *bôcûn*, što jasno pokazuje prijelaznost jednog sustava na drugi, odnosno interferenciju jednog sustava na drugi i samo potvrđuje njegovo nestabilno stanje. Zapravo je nemoguće utvrditi jedan stabilan prozodijski sustav. Naglasci su se bilježili ne prema očekivanjima, već prema onome što se čulo, a u nekim je riječima intonacija rečenice i riječi interferirala s naglaskom, te se zabilježeni akcenti ne smiju interpretirati apsolutno.

Hraste⁵⁶ napominje da se stara čakavska akcentuacija (˘ ˘ ˘) najbolje zadržala u Stanovima, a nešto slabije na Puntamici, Brodarici i Voštarnici. Diklo je pak imao pet naglasaka (od starije ˘ ˘ ˘ i od nove ´ ˘). Što se tiče mjesta naglasaka, već se onda mogao uočiti prijelaz naglasaka sa zadnjeg sloga na onaj prethodni *večeräs* > *večeras*, *rukà* > *rúka*. Na Bokanjcu i u Crnom pak čula se čista novoštokavska akcentuacija od četiri naglasaka ˘ ˘ ˘ ˘ (*mìslija*, *òseka*, *pētī*, *žèstī*, *kòlino*, *svidok*, *žèna*, *pēt kóza*, *gláva*). Iako nas gubitak čakavštine u Zadru i općenito u gradovima navodi na zaključak da se stara čakavska akcentuacija potpuno izgubila pod utjecajem novoštokavštine, u našem korpusu možemo pronaći zadržavanje određenih crta stare čakavštine, najčešće u starijih govornika, ali neočekivano i kod nekih mlađih. No nesumnjivo je da je akcentuacija danas u gradu Zadru nastala utjecajem novoštokavskog zaleđa na postojeći čakavski. Neke od razlika, primjerice mjesta naglasaka, nalazimo u starijoj i novoj generaciji. Tako pronalazimo sljedeće primjere, iz kojih vidimo kako starija generacija još uvijek u većoj mjeri (a što je bilo i za očekivati) upotrebljava čakavsku akcentuaciju:

Br. ALI	1296.	1243.	1213.	1174.	1075.	1068.	3273.	3087.	1057.
stariji	papîr	konîć	ozdrâvio	babarîn	kušîn	lancûn	istrêst	šugamân	tapêt
mlađi	pàpîr	kònjić	òzdravio	bavárin	kùšîn	làncûn	ìstrêst	šugàman	tàpêt

⁵⁶ MATE HRASTE, nav. dj., str. 450-453.

No ni obrnutih primjera nije nedostajalo: 814. *fitilj* (stariji) vs. *fitilj* (mlađi), 838. *kàin* (stariji) vs. *kaïn* (mlađi). Još jedno od njezinih tragova možemo naći i u dvojnomo naglašavanju riječi (u kojem je uključen novoštokavski i onaj stari čakavski naglasak), primjerice *přžûn*, *kàlvârija*, *sřdëla*, *vàpôr*, *pârangâl*, *pîtûr*, *blizânci*, *òbřsiti*. Ipak, jedan od njih je uvijek slabiji, a u pravilu je to onaj čakavski. Ova karakteristika izražena je u svim onim govorima koji su imali jaču čakavsku osnovicu, te su tijekom vremena bili izloženi intenzivnom utjecaju novoštokavštine. Možemo pretpostaviti da je to prijelazna faza koja će s vremenom rezultirati samo jednim naglaskom, i to onim novijim. Dakle, naglasci prisutni u Zadarskom govoru svi su novoštokavski (˘ ˘˘˘). Iznimke pronalazimo na mjestima gdje se nekad pojavljivao akut, gdje se još i danas on ponegdje može čuti, iako se katkad može naći i na drugim naglasnim mjestima. Tako smo u Zadru zabilježili: 1244. *karîč*, 1251. *dîte*, 1190. *muškîća*, 1069. *dva lancûna*, 2878. *lemôzina*, 2860. *tîmbar*, 1061. *tênda*, 2823. *pâr*.

U vrijeme istraživanja Hraste napominje da se akut najbolje čuvao u Stanovima, ali i u okolnim kopnenim mjestima u manjoj mjeri. Često je taj akut prelazio u dugosilazni, pa se tako u Kožinu moglo čuti *četredesēt, jã*, ali i *òsmî*, *mučîn*. Osim toga u Zadru je bio vidljiv i kanovački akcent⁵⁷ (*nema pópa*), a na zatvorenom zadnjem slogu i dalje stari akcent *danäs*, *večeräs*. Danas se u Zadru, kod četiri već navedena novoštokavska naglasaka može donekle osjetiti i kanovački naglasak, koji kod nekih govornika vrlo često i zvuči kao akut. Primjerice: 1318. *raspârala*, 1174. *bavârin*, 3086. *karânfil*. No načelo određivanja akuta temeljilo se isključivo na mjestu akcentuacije gdje je taj akut i prije postojao. Dakle, iako su neki kanovački naglasci bili veoma slični akutu, mi smo ih bilježili kao dugouzlazne, dok smo akute bilježili tamo gdje je riječ izvorno imala akut (ako su se oni čuli).

Leksik

Hraste⁵⁸ već onda bilježi kontinuirani gubitak čakavskih izraza i leksema i sve veću pojavu novoštokavskih pojmova iz zaleđa i hrvatskog standarda. Danas je takva pojava sve češća, iako neka semantička polja zadržavaju sta-

⁵⁷ Na prijelazu sa starije čakavske na noviju akcentuaciju vidi se odstupanje od novije štokavske akcentuacije. Naime kratki silazni naglasak ˘, sa zadnjeg otvorenog sloga prenosi se na kratki slog koji je pred njim, u obliku dugouzlaznog akcenta. Taj novi naglasak nije potpuno identičan dugouzlaznom naglasku i često je sličan akutu.

⁵⁸ MATE HRASTE, nav. dj., str. 453.

riju terminologiju, onu čakavsku, te samim time i veći broj romanizama, odnosno mletacizama. Nije rijetko susresti lekseme *žũko* 'gorko', *mũcati* 'šutiti', *trĩska* 'šamar', *šẽnac* 'uš', *isplãhnuti* 'isprati', *šũr* 'pluto', *tõvar* 'magarac', *u hĩpu* 'odjednom', *lũpež* 'lopov', *přžina* 'pjesak' i druge. Analiza mletacizama prikazat će nam intenzitet utjecaja talijanskih idioma na suvremeni govor Zadra, stoga ćemo njihov postotak obraditi u sljedećem poglavlju. Što se tiče ostalih leksičkih posuđenica, možemo potvrditi i ono što je Brozović zabilježio, da su nakon romanizama većina leksičkih posuđenica germanizmi, a zatim turcizmi.⁵⁹

Romanizmi u suvremenom govoru Zadra - statistička i morfološka analiza

_ Statistička analiza

Prvi korak ka analizi naše građe bio je pronaći sve starije (dalmatski, latinski) i novije romanske slojeve (mletački, talijanski odnosno toskanski ili tršćanski).⁶⁰ Sljedeći korak bio je odrediti za svaku od posuđenica romanskog podrijetla distribuciju na regionalnoj razini ili u standardnom jeziku. Takva diferencijacija bila je potrebna kako bi se mogle izdvojiti sve one riječi koje su izvorno podrijetla nekoga drugog jezika (osim romanskih), ali vidljivo nisu ušle u regionalnu varijantu preko hrvatskog standarda, već izravnim posredništvom jezika na našoj obali.⁶¹ Jasno je i to da ako želimo točno odrediti mletacizme, moramo ih odvojiti od ostalih romanskih jezičnih slojeva koji su ušli u hrvatski govor. Zato nam poma-

⁵⁹ Od cjelokupnog korpusa u Zadru je zabilježeno 3,5% germanizama i 2% turskih posuđenica.

⁶⁰ Kako bise jasnije odredio točan oblik, odnosno najbliži leksički model koji je preuzet kao romanizam u hrvatskom govoru Zadra, potrebno je bilo identificirati zadnji jezik ili idiom davatelj. Stoga je bilo važno odrediti bližu etimologiju. Za utvrđivanje bliže etimologije koristili smo najprije oblike mletačke varijante iz *ALI*-ja, a njihovu potvrdu provjeravali u Miottovu rječniku (VDVD). Kada se hrvatski romanizam nije podudarao s odgovorom iz *ALI*-ja, potvrdu smo tražili u venecijanskom, odnosno mletačkom rječniku Boerija (DDV) i Durante-Turata (DEVI), te kada je to bilo potrebno u tršćanskom rječniku Doriye (GDDT) ili Rosamanija (VG), (VMGD). Za talijansku etimologiju koristili smo najčešće Zingarellija (VDLI), Cortelazza-Zollija (DELI) te provjerene digitalne (ZING), ili internetske rječnike Pianigianija (ETIM) te (SAP). Kako bismo potvrdili romanizam na hrvatskom području i provjerili njihovo podrijetlo koristili smo se Skokovim rječnikom (SKOK), Vinjinim *Jadranskim etimologijama* (JE), te za specifične termine Filipijevom *Betinskom brodogradnjom* (FBB), te u nekim slučajevima *Hrvatskmi jezičnim portalom* (HJP).

⁶¹ Postoji i obrnuta situacija gdje su određene posuđenice, preko regionalnog ili nadregionalnog govora preuzete u hrvatskom standardu.

že prvenstveno jezična stratifikacija zajedno s razdobljima penetracije romanizama u hrvatske govore. Kada govorimo o starijim romanskim slojevima, sasvim je logično zaključiti da je dalmatski bio prijenosnik latinizama i grecizama u hrvatske govore na obali. Ostali latinizmi pronađeni u korpusu mogu biti i neposredno preneseni u naš govor, primjerice u kasnijem razdoblju, te u crkvenoj ili znanstvenoj terminologiji. Što se tiče određivanja dalmatskih slojeva, većina znanstvenika slijedi Muljačićevu metodu. Da bi bili sigurni da govorimo o dalmatskom moramo eliminirati sve riječi koje nisu dalmatske, dakle mletačke, rumunjske, albanske, grčke ili talijanske. U određivanju i klasifikaciji romanizama najviše nam je pomogla upravo Musićeva klasifikacija.⁶² Talijanizmi bi trebale biti sve one riječi koje sadržavaju fonetska obilježja koja nisu mletačka, odnosno koje u tom obliku i značenju ne postoje u Veneciji. Osim toga riječi toskanskog podrijetla, ali prisutne u mletačkom govoru Venecije, trebaju se tretirati jednako kao mletacizmi, jer su najvjerojatnije i ušle u govor Dalmacije preko Mlečana. Takav kriterij u analizi korpusa primijenili smo i za grad Zadar.

Na temelju terenskog istraživanja od 4.077 odgovora pronađeno je 829 (20,3%) romanizama. Otprilike polovina istih romanizama u odgovorima supostoje s domaćim ekvivalentom, dok su 78% njih čisti regionalizmi (odnosno ne pripadaju hrvatskom standardnom jeziku). Od starijih romanskih slojeva bilježimo 7% latinizama te 5,7% dalmatskih ostataka, dok kod novijih nalazimo 80% mletacizama i nešto manje od 8% talijanizama. Uz određene odmake ovisne o semantičkim poljima u cjelokupnom korpusu starije generacije pokazuju tendenciju većeg korištenja romanskih posuđenica za samo 8%. Tako mali postotak ipak govori o velikoj otpornosti gubitka romanskih posuđenica kod mlađe generacije. Kao što je bilo za pretpostaviti, najlakše se posuđuju imenice 32%, zatim pridjevi 12,8%, glagoli 7%, složene riječi ili fraze 6,6%, te prilozi 3,3%. Najmanje i najteže se posuđuju prijedlozi, zamjenice brojevi i veznici.

⁶² SRDAN MUSIĆ, *I romanismi nelle Bocche di Cattaro nord-occidentali*, "Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo", Pisa, Giardini, 20 (1978.), str. 29.

Opći dio	Romanizmi	St. gener.	Ml. gener.	Mlet. %	Dalmatski ostaci	Mletacizmi
Tijelo	13% (17,4%) ⁶³	13%	6%	77%	kinkîn (s), ⁶⁴ škîna (m), štûmak (m,s) (9,4%)	brûškula (s), bugânci, ðelôni (s), çûkar (m,s), drêca (m,s), facolêt, facolîc (m,s), franzête (m,s), frônite (s), grîcole (s)
Odjeća	30% (44,2%)	42,6%	19,7%	86,8%	(0%)	šârpa (s), puntapêt (s), travérša, traversôn (m,s), špalêta (s), mudânte (m)
Kuhinja	34% (46%)	31%	26%	84,6%	katrîda (s), prsúra (m,s) (3,8%)	škâfa (m,s), škovacêra (m,s), gratakâž(a) (m,s), pîrija, pîrija (m,s), gulôž, golûž (m,s), rûzinav (m), broštûlati (m,s), režêntati (m,s)
Kuća (pokućstvo)	20% (40%)	19,3%	10,3%	73,9%	lâncûn, lancûn (m,s) (8,7%)	kuvêrta, intimêla pjumlah, kavecâl štramâc, štramac, imbotîa - stariji; krêdenca, kredêncâ, kûšîn, kušîn, tênda, têtnda - obe generacije
Obitelj	13% (15%)	11,5%	7%	81,4%	pûpica (s) (4,7%)	kûna, kûnica, bavârin, babârîn, frênje, tîlja, tîlja - (m,s); frnjôkul, çûçica, lumîn, fûrbo - (s)
Društvo (izvan kuće, tržnica, razgovori)	11% (27%)	6,9%	12,6%	77%	balâtura (s), tîkula (s), škâle (s,m), špîna (s,m), bale (s) (6,5%)	portûn (s), terâca (m,s), lâstra (m), gûrla (m,s), kûpa (m,s), bîkun (m), škûre, grîlje (s), škâlja (m)

⁶³ Postoci u zagradama odnose se samo na imenice.

⁶⁴ (s) - označuje odgovor starije generacije, (m) - mlađe, (m,s) - mlađe i starije.

Specifični dio	Romanizmi	St. gener.	Ml. gener.	Mlet.%	Dalmatski ostaci	Mletacizmi
Na moru	53,7% (60,3)	48%	48%	87,8%	lignja (m,s), pírka (m), sîpa (m,s), sklâd (s), srdêla, sardîna (m,s), tûna (m,s), murîna, mòrina (m,s), škarpîna (m,s), šk(a)rpûn (s), mûl (m,s), plîma (m,s), puntîn, pûnta (m,s), jarglûta (m,s), sabûn (m), kâlvârija, kalvârija (m,s) (13%)	maškêta, muškêta (m,s), mèzomariniêr, mèdzomarinêr (m,s), flòk (m,s), òrdza (s), pajèt (s), pàjòl pajòl (m,s), pàngul (s), paštêka (s), parànak (s), pàràngâl, pàrangâl (m,s), pèškafòndo (m,s), àrbûn (m,s), bràncîn, brancîn (m,s), bokûn (s), kavàlo, kavàla (m,s), grancîgula (m,s), grôpi (m), jèška (m,s), lîca (s), môl (m,s), mùšula, pidòča, pedòča (m,s), orâda (m), palamîda (m,s), rânj (m), ròšpa (s), šampjêr (m), švòja (s)
Obrti i zanati (tkanine, meso, drvo, željezo, koža, trgovina)	31,9%	37%	20%	78%	sabûn (s), šartûr (s) (1,6%)	manovâl, manòval (s), pitûr, pîtûr (m,s), škalpelîn (s), kòla (s), pinel, pinèl (m,s), karijóla, karijòla (m,s), armadûra (s), ródul (m), štùk (s), kantinèla (od fûnjestre) (s), žgûbje (s), ramandèl (s)

Analizirajući građu prikupljenu ispitivanjem mlađe i starije generacije možemo potvrditi hipotezu da romanizmi, odnosno mletacizmi u govoru Zadra sve više nestaju te da na njihovo mjesto dolaze utjecaji novoštokavskih govora iz zaleđa, ali i standardnoga hrvatskog jezika. Takvo stanje još je vidljivije u specijalnom dijelu gdje se postotak primjera korištenja romanskih imenica u mlađoj i starijoj generaciji (nosioca čakavskih govora) razlikuje čak za 17% kod terminologije koja se odnosi na obrte i zanate. No isto tako kod pojmova koji se odnose na svakodnevne predmete koji se koriste u kući, čak 20% manje romanizama koristi mlađa generacija, a slična je situacija i kod pojmova koji obilježavaju odjevne predmete, te karakteristike

pojedince vezane za njegov izgled. Stoga nije samo u opadanju specijalna terminologija koja je usko vezana za određena zanimanja i zanate, već i terminologija općenite prirode. Ipak, imamo s druge strane određena područja (pomorska terminologija) gdje je postotak romanizama izrazito visok i kod starije (48%) i kod mlađe generacije (48%), ili primjerice kod pojmova vezanih za kuhinju i kulinarstvo (31% i 26%). Osim što se mletački govor Zadra zadržava još samo u nekolicine starijih govornika, najveći uzročnik gubitka romanizama proizlazi izravno iz gubitka čakavštine u govoru Zadra.

_ Morfološka analiza

Iz dobivenih rezultata možemo vidjeti koliki je utjecaj mletačkog idioma na jezični sustav hrvatskoga govora Zadra te kolika je njegova otpornost, odnosno koliko je zadarski govor asimilirao, a koliko odbio ili izmijenio (prema vlastitom sustavu) morfološke jedinice u mletačkim leksemima.

Kod imenica minimalne interferencije pronalazimo u ž. licu jed. s dočekom *-e* (frònte), no većinom se dočetak ne mijenja i identičan je hrvatskom sustavu za ž. rod. Veću interferenciju pronalazimo u m. rodu jed. s nastavkom *-o, -e* (anèlo, ladro) gdje posuđenica zadržava mletačke nastavke i postaje produktivnija u hrvatskom sustavu. Još jedan od zabilježenih fenomena je da, iako mletačka varijanta u Zadru ne sadržava završno *-o, -e*, u hrvatskom govoru Zadra se ono pojavljuje (tendencija koja bi trebala biti zakočena dvjema restrikcijama: hrvatskoga morfološkog sustava za muški rod i mletačkim utjecajem gubljenja završnog vokala), primjerice (barkarjòlo, banjino, šavone). Isto tako većina tvorbenih morfema (*-ina, -one, -eta*) se zajedno s leksemom prebacuje u hrvatski sustav i tako postaje produktivan (bòcūn, traveršòn, baškotfīn, facolèt, štangèta). No nalazimo i primjere pseudoposudeñica, kreativnog sustava stvaranja potpuno novih leksema prema mletačkim morfološkim modelima (no oni u tom obliku ili značenju ne postoje u izvornim mletačkim idiomima), primjerice àrbūn (m,s) 'riba arbun, ribon' < mlet. *arb(ore) + -one*, četruín, četruín (m,s) < mlet. *cedr(in) + -one*, kaldàjo (s) 'kotlar' < tal. *cald(eraio) + -aio*, forgijëra (s) 'kovačnica' < tal. *forgia + -iera*, grancígula, grancígula (m,s)⁶⁵ 'rakovica- maja sguinado' < mlet. *granz(iévola)*

⁶⁵ Kod starije generacije **grancígula** se odnosi i na 'cancer pagurus' ono što neki na sjevernom Jadranu zovu **grancipor** 'široka rakovica'.

+ *-igula (icola)*, pašarîn (s) ‘cjedilo’ < z.mlet. *paśa(bròdo)* + *-ino*, puntîn (m) ‘rt’ < z.mlet. *pùnta* + *-ino*, rîgola (s) ‘bora’ < z.mlet. *rîga* ‘crta’ + *-ola*, šerćûn (s) ‘kolo kotača’ < z.mlet. *šercio* + *-one*, špalëta (s) ‘naramenica’ < tal. *spalla* + *-eta*, škabelîn (s) ‘noćni ormarić’ < z.mlet. *šcabèlo* + *-in* ‘noćni ormarić’, pišulîn (m) ‘muški spolni organ’ < mlet. *piscio* + *-(l)in*, sandolîna (s) ‘vrsta barke’ < z.mlet. *śàndolo* + *-ina* ili iz starijih apelativa: lãncûn, lancûn (m,s) ‘plahta’ < (dalm.) lat. *lintheum* > z.mlet. *linziòl*. Kod kategorije glagola vidimo morfološku interferenciju jedino u preuzimanju infiksa glagolskog dočetka i u preuzimanju nekolicine prefiksa (imbãždati, dešfãti). Kod pridjeva nailazimo na vrlo visoku morfološku interferenciju u slučajevima mletačkih pridjevskih dočetaka *-o* > *-o* (fûrbo, lëšo), *-oso* > *-ož* (gulôž, golûž). Stoga je pridjevski sustav, zajedno s imeničkim, najotvoreniji prema morfološkoj interferenciji mletačkog. Uza sve navedeno, te uz podatke vezane za frazeološke kalkove (frîgan si, vãn škvãdre, rëci ìspod glãsa) i leksičke kalkove (uhvãtiti túfinu, prvi ròđak, àjmo ća, kòja je ùra), te sintaktičke modele (mãli od kãmare, vrîme od nevëre, ìgrati na kãrte), asimilacija romanskih, odnosno mletačkih modela ne izgleda izuzetak već pravilo u sustavu gdje je upravo romanski element s vremenom kreirao nove modele u sustavu jezika primatelja.

Kada govorimo o stupnju otpornosti u jeziku primatelju možemo vidjeti i veće interferencije jezika primatelja na jezik davatelj. Najzanimljivije su promjene roda pri ulasku u jezik primatelj. Tako primjerice imamo: (mlet. *brùscolo* > brùškula (s) ‘krasta, plik, čir’, z.mlet. *ciùcio*, *ciucìn* > čučica (s) ‘duda’, z.mlet. *figo*, (mn.) -i⁶⁶ > fîga (s) ‘smokva’, fîge (m) (mn.) ‘šipak (pokazivati šipak)’, z.mlet. *grìzoli* (mn.), *i grìzole* (mn., m. rod) > grìcole (s) (mn.) ‘škaljanje’, z.mlet. *caziòl* > kacijòla, kacjòla (m,s) ‘zaimača’⁶⁷, z.mlet. *café* > kafã (s) ‘zajutrak’, z.mlet. *còpo* > kùpa, kùpa (m,s) ‘crijep’, mlet. *coroto* > kòrota (s) ‘crnina’, z.melt. *mànigo* > mãniga (s) ‘ručka posude’, z.mlet. *mùsòlo* > mùšula (m,s) ‘dagnja’, z.mlet. *ociàli* > očãle⁶⁸ (m) (mn.) ‘naočale’, z.mlet. *pedòcio* > pedòća, pidòća (m) ‘dagnja’, z.mlet. *recìn* > recîna⁶⁹ (s) ‘naušnica’, z.mlet. *ròšpo* > røšpa (s) ‘riba grdobina’, z.mlet. *rùzine* (m. rod) > rüzina) itd.

⁶⁶ U izrazu z.mlet. *far i figi*, dok u Boeriju pronalazimo *far le fighe*. Moguće je da je leksem u hrvatskom Zadru preuzet direktno iz venecijanskog.

⁶⁷ U Boeriju *caziola*, pa je moguće da je termin preuzet direktno iz venecijanskog.

⁶⁸ U hrvatskom govoru Zadra postoji i varijanta očãli kod starijih govornika.

⁶⁹ Iako postoji i varijanta recîn.

IDIOMA VENEZIANO A ZARA E VENEZIANISMI NELLA PARLATA CONTEMPORANEA DI ZARA

L'intervento si propone di evidenziare i risultati di una lunga ricerca di dottorato eseguita a Zara la cui idea iniziale è stata creata a Udine, specificamente all'Università di Udine dove ancora oggi si conservano copie dell'Atlante Linguistico Italiano (ALI), un enorme corpus rilevante proprio perché una gran parte del materiale non fu mai pubblicata. ALI contiene informazioni come su idiomi romanzi ovviamente presenti sul territorio d'Italia, così anche su quelli presenti sulla costa Adriatica orientale. Il materiale raccolto ed il numero dei punti (località) investigati era enorme e la selezione e filtrazione dei dati, e di conseguenza la restrizione del campo d'indagine era necessaria. Fu scelta così la località di Zara, ed il veneziano raccolto da Pellis viene analizzato strutturalmente su tutti i livelli linguistici. All'inizio si presentano le specificità dell'idioma veneziano zaratino ed il paragone agli altri modelli veneziani e veneti presenti sulla costa croata. Per poter esaminare tutti i romanismi presenti ancora oggi nella parlata di Zara è stato necessario raccogliere il materiale croato con il modello del questionario usato per l'ALI. Il corpus linguistico (circa 5000 risposte) così ci offre dei chiari equivalenti lessicali che intercorrono nella trasformazione linguistica dal veneto al croato di oggi. I romanismi trovati saranno analizzati statisticamente, guardando specificamente i strati romanzi vecchi e quelli nuovi, elaborati attraverso tutti i campi semantici, con particolare attenzione alla vecchia e nuova generazione di parlanti. Inoltre si vedranno le percentuali che fanno parte del croato standard d'oggi, e quelli che si possono chiamare puri regionalismi.

VENETIAN IDIOM OF ZADAR AND VENETIAN LOANWORDS IN TODAY'S ZADAR VERNACULAR

The study intends to highlight the results of a long-doctoral research carried out in the city of Zadar, even though the initial idea was created in Udine, where its University still preserves copies of Linguistic Atlas of Italy – Atlante Linguistico Italiano. As well as the corpus of vernaculars present in Italian territory, ALI contains also information of local vernaculars present on the eastern Adriatic coast (material that has never been published). The data and the number of points (locations) collected was huge, therefore it was necessary to select and filter the data found, and consequently to restrict the field of our investigation. Thus the location of Zadar was chosen, and the Venetian language collected from Pellis was analyzed on all structural levels. In this article the specificity of Zadar's Venetian idiom is presented and a comparison to other Venetian models is done. In order to examine all the romance loanwords still visible in today's spoken language of Zadar, the spoken material of today's

language was collected using the same ALI's questionnaire. The linguistic corpus (about 5000 answers) provides clear lexical equivalents that exist in the transposition from Venetian to today's Croatian language. Also, all romance loanwords are being statistically analyzed with specific attention to earlier and later romance stratus, old and new generation of speakers and across all semantic fields. To understand the depth of romance filtration and interference in the urban vernacular of Zadar, an analysis of morphologic adaptation has been carried out.

BIBLIOGRAFIA

- BARTOLI, MATTEO; VIDOSI, GIUSEPPE; TERRACINI, BENVENUTO, *Atlante Linguistico Italiano – Verbali delle inchieste*, Tomo I, Libreria dello stato Roma, 1995.
- BIDWELL, CHARLES, *Colonial Venetian and Serbo-Croatian in the Eastern Adriatic: A case Study of Language in Contact*, "General Linguistics" 7 (1967.), str. 13-30.
- BOERIO, GIUSEPPE, *Dizionario del dialetto veneziano*, Giunti, Firenze, 1998.
- BROZOVIĆ, DALIBOR, *O suvremenij zadarskoj miksoglotiji i o njezinim društveno-povijesnim i lingvističkim pretpostavkama*, u "Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru", sv. 14-15, Zadar, str. 49-63, 1975-76.
- CHIARIONI, TULLIO, *Come si parlava a Zara*, "Guida ai dialetti veneti", VI (1984.), a cura di Manlio Cortelazzo, Padova, CLEUP, str. 159-189.
- CHIARIONI, TULLIO, *Come si parlava a Zara II*, "Guida ai dialetti veneti", VII (1985.), a cura di Manlio Cortelazzo, Padova, CLEUP, str. 127-153.
- CORTELAZZO, MANLIO, *Avviamento critico allo studio della dialettologia italiana*, Pisa, Pacini, 1969.
- CORTELAZZO, MANLIO – ZOLLI PAOLO, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, I-IV, Zanichelli, Bologna, 1979-1985.
- CORTELAZZO, MANLIO; ZOLLI PAOLO, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, Zanichelli, Bologna, 1991.
- CRONIA, ARTURO, *Riflessi della simbiosi latino-slava di Dalmazia*, Venezia, Istituto di Studi Adriatici, 1940.
- DEANOVIĆ, MIRKO, *Stratificazione lessicale sulle coste orientali dell'Adriatico*, "BALM", Firenze, 8-9 (1966./1967.), str.161-171.
- DEVOTO, GIACOMO; GIACOMELLI, GABRIELLA, *I dialetti delle regioni d'Italia*, Sansoni, Firenze, 1991.
- DORIA, MARIO, *Grande dizionario del dialetto triestino*, Edizioni Italo Svevo – Il meridiano, Trst, 1984.
- DURANTE, DINO; TURATO, GIANFRANCO, *Vocabolario etimologico veneto-italiano*, Editrice La Galiverna, Padova, 1987.
- ELLERO, GIANFRANCO; MICHELUTTI, MANILO, *Ugo Pellis, fotografo della parola*, Societa Filologica Friulana, Udine, 1994.
- FILIPOVIĆ RUDOLF, *Teorija jezika u kontaktu*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- FILIPI, GORAN, *Betinska brodogradnja – etimologijski rječnik pučkog nazivlja*, Šibenik, 1997.
- FILIPI, GORAN, *Etimologijski rječnik romanizama u slavenskim govorima Istre: jugozapadna Istra – Marčana i okolica*, u: *Marčanski zbornik*, KIOMH, Pula, 1994., str. 129-138.
- FOLENA, GIANFRANCO, *Introduzione al veneziano 'de là da mar'*, "Bollettino dell'Aatlante Linguistico Mediterraneo", X-XII (1968-1970.), str. 331-376.

- GAČIĆ, JASNA, *Romanski elementi u splitskom čakavskom govoru*, "Čakavska rič" 9 (1979), 1-2, str. 3-54.
- GENRE, ARTURO, *Tavola di unificazione dei segni di trascrizione fonetica di Ugo Pellis*, "Bollettino dell'ALI" III serie, n. 2, Istituto dell'Atlante linguistico italiano, Torino, 1978, str. 57-85.
- GENRE, ARTURO; MASSOBRIO, LORENZO *Ugo Pellis e l'Atlante Linguistico Italiano*, u: *Friul di soreli jevât*, Società Filologica Friulana, Gorizia, 1989., str. 291-297.
- GRAOVAC, VERA, *Populacijski razvoj Zadra*, "Geoadria", 9 (2004.), I, str. 51-72.
- HOLTUS, GEORGE, METZELTIN, MICHAEL (a cura di), *Linguistica e dialettologia veneta*, Studi offerti a Manilo Cortelazzo dai colleghi stranieri, Tubingen, Narr, 1983.
- HRASTE, MATE, *O govoru Zadra i okolice*, u: *Zbornik Zadar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 443-456.
- JAKIĆ-CESTARIĆ, VESNA, *Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena*, "Radovi Instituta JAZU", 19 (1972.), str. 99-165.
- KRSTIĆ, KRUNO, *Rječnik govora zadarskih Arbanasa*, Zadar, 1987.
- LISAC, JOSIP, *Leksičke značajke čakavskih dijalekata*, "Čakavska rič", Split, 18 (1990.), 2, str. 5-20.
- LISAC, JOSIP, *Dijalekti zadarskoga kraja*, "Marulić", Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, Zagreb, 29 (1996.), 3, str. 521-526.
- LISAC, JOSIP, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2003.
- LISAC, JOSIP, *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.
- LOVROVICH, GIOVANNI, *Zara dai bombardamenti all'esodo (1943-1947)*, Tipografia Santa Lucia - Marino, Roma, 1974., str. 7-29.
- LJUBIČIĆ, MASLINA, *Parole ibride croato-venete nel Vocabolario del dialetto veneto-dalmata di L. Miotto*, "Studia Romanica et Anglicana Zagrabienisa", Filozofski fakultet Zagreb, 36-37 (1991./1992.), str. 121-129.
- MALINAR, SMILJKA, *Italiano e croato sulla costa orientale dell'Adriatico. Dai primi secoli all'Ottocento*, "Studia Romanica et Anglicana Zagrabienisa", Filozofski fakultet Zagreb, 47-48 (2002./2003.), str. 283-310.
- METZELTIN, MICHAEL, *Veneziano e italiano in Dalmazia*, Aree Linguistiche IV, u: *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, LRL, Tubingen, 1988., str. 551-569.
- METZELTIN, MICHAEL, *La Dalmazia e l'Istria*, u: *L'italiano nelle regioni. Lingua nazionale e identità regionali*, a cura di Francesco Bruni, Torino, UTET, 1992, str. 316-335.
- MEYER-LUBKE, WILHELM, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1972.
- MIOTTO, LUIGI, *Vocabolario del dialetto veneto-dalmata*, Edizioni Lint, Trst, 1984.
- MULJAČIĆ, ŽARKO, *I contatti linguistici e culturali slavo-romanzi nel bacino adriatico nel Medio Evo*, "Storia e civiltà", VIII (1992.), 3-4, str. 186-204.
- MULJAČIĆ, ŽARKO, *Dalmatski elementi u mletački pisanim dubrovačkim dokumentima 14. st.*, "Rad JAZU", knj. 327, Zagreb, 1962., str. 327-380.
- MULJAČIĆ, ŽARKO, *Il Dalmatico*, u: *Lexicon der Romanistischen Linguistik*, LRL, vol. II, Tubingen, 1995., str. 32-42.
- MUSIĆ, SRDAN, *I romanismi nelle Bocche di Cattaro nord-occidentali*, u: "Bollettino dell'Atlante Linguistico Mediterraneo", Pisa, Giardini, 20 (1978.), str. 11-118.
- PIASEVOLI, GIUSEPPE, *Del dialetto veneto di Zara*, "Annuario dell'I.R. Ginnasio superiore di Zara", S. Artale, Zara, XVI, XVII (1913., 1914.).

- RAUKAR, TOMISLAV, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.
- ROCCHI, LUCIANO, *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*, Campanotto, Udine, 1990.
- ROHLFS, GERHARD, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, Einaudi, Torino, 1970.
- ROSAMANI, ENRICO, *Vocabolario giuliano*, Cappelli Editore, Bologna, 1958.
- ROSAMANI, ENRICO, *Vocabolario marinaresco giuliano-dalmata*, Firenze, 1975.
- RUBIĆ, IVO, *Neki problemi geografije Zadra i njegove regije*, u: *Zbornik Zadar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 9-22.
- SKOK, PETAR, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, JAZU, Zagreb, 1950.
- SKOK, PETAR, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I-IV, JAZU, Zagreb, 1971-1974.
- SOČANAC, LELIJA, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri: s rječnikom talijanizama u standardnome hrvatskom jeziku i dubrovačkoj dramskoj književnosti*, Globus, Zagreb, 2004.
- SUIĆ, MATE, *Municipalitet antičkog Zadra*, u: *Zbornik Zadar*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., str. 117-128.
- ŠIMUNOVIĆ, PETAR, *Toponimija hrvatskog jadranskog prostora*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2005.
- TAGLIAVINI, CARLO, *Sugli elementi italiani del croato*, u: *Italia e Croazia*, Reale Accademia d'Italia, Roma, 1942., str. 377-454.
- TEKAVČIĆ, PAVAO, *Le due sponde dell'Adriatico nei due millenni di storia linguistica romanza*, "Abruzzo", 20 (1982.), 1-3, str. 41-60.
- TERRACINI, BENVENUTO, *L'Atlante Linguistico Italiano nell'opera di Matteo Bartoli e Ugo Pellis*, "Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano", Torino, 1, 2, 1955.
- URSINI, FLAVIA, *Sedimentazioni culturali sulle coste orientali dell'Adriatico: il lessico veneto-dalmata nel Novecento*, "Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia Patria", Venezia, 15 (1987.), str. 20-179.
- URSINI, FLAVIA, *Varietà linguistiche a confronto in un questionario dell'ALI (Làgosta/ Lastovo, Dalmazia)*, u: *Dialettologia e varia linguistica per Manlio Cortelazzo*, a cura di G. L. Borgato e A. Zamboni (*Quaderni patavini di linguistica. Monografie 6*), Unipress, Padova, 1989., str. 357-367.
- URSINI, FLAVIA, *Sistemi linguistici in competizione sulla costa adriatica orientale: il veneto dalmata tra gli idiomi romanzi e non romanzi dell'area balcanica in età moderna*, in: *Italia settentrionale: crocevia di idiomi romanzi*, Atti del convegno internazionale di studi, Trento 21-23 ottobre 1993, ed. Emanuele Banfi, Giovanni Bonfadini, Patrizia Cordin, Maria Iliescu, Tübingen, Niemeyer, 1995., str. 179-188.
- URSINI, FLAVIA, *La Dalmazia e Istria*, u: A.A.V.V., *I dialetti italiani, Storia, struttura, uso*, Torino, UTET, 2002., str. 357-374.
- URSINI, FLAVIA, *Identità del veneto-dalmata tra le diverse correnti di lingua e cultura dell'area adriatica orientale*, u: *Homo Adriaticus: identità culturale e autocoscienza attraverso i secoli*, Reggio Emilia, Diabasis, 1988., str. 83-93.
- VINJA, VOJIMIR, *Alcuni tipi di incroci linguistici neolatini-slavi*. "Studia Romanica Zagrabiensia", Zagreb, 1957., str. 31-44.
- VINJA, VOJIMIR, *Jadranske etimologije. Jadranske dopune Skokovu etimologijskom rječniku*, I-III, HAZU i Školska knjiga, Zagreb, 1998-2004.
- ZAMBONI, ALBERTO, *Divergences and Convergences among Neo-Latin Systems in North-Eastern Italy*, "Folia Linguistica Historica", 8 (1989.), 1-2, str. 233-267.

ZINGARELLI, NICOLA, *Vocabolario della lingua italiana*, Dodicesima edizione, Zanichelli, Bologna, 2000.

WEINREICH, URIEL, *Languages in Contact: Findings and Problems*, The Hague, Paris, Mouton, 1974.

WENGLER, HEINRICH, *Die heutige Mundart von Zara in Dalmatien*, Halle, 1915.

INTERNETSKE STRANICE:

Atlante Linguistico italiano. www.atlantelinguistico.it

Hrvatski Jezični Portal, <http://hjp.srce.hr/index.php?show=main>

Ottorino Pianigiani (1991) *Vocabolario etimologico della lingua italiana*, Edizioni Polaris, www.etimo.it

Dizionario della lingua italiana, De Agostini Editore S.p.A. su licenza di De Agostini Scuola S.p.A. www.sapere.it